

R. Falter

DE « BRÜSSELER ZEITUNG » (1940-1944)

« Propaganda is in de moderne oorlog niet alleen een wapen als alle andere, maar zelfs één van de belangrijkste middelen, en staat in rang op de hoogte van de gewapende macht » ⁽¹⁾. Deze uitspraak van de *Reichsminister für Volksaufklärung und Propaganda*, Joseph Goebbels, uit november 1939 illustreert meteen het belang dat in het Derde Rijk aan de propaganda gehecht werd, ook en vooral als wapen in een oorlog. Het hoeft dus niet te verwonderen dat bij het bezetten van België eind mei 1940, dit één van de bestuursaspecten was die de Duitse aandacht het meest gaande hield. Een complex van instellingen, geschraagd door een net van reglementeringen, werd daarom opgezet om de massabeïnvloeding in het veroverde gebied te organiseren. De manipulatietechnieken die al gedurende zeven jaar getest waren in het Derde Rijk, kregen een nieuw toepassingsterrein in het onderworpen land. Maar met die overplanting was ook de *kalkulierte Chaos* onder Hitlers troon, de georganizeerde machtsstrijd tussen verschillende instanties met overlappende bevoegdheden, binnengehaald, zeker op het vlak van de propaganda ⁽²⁾. Een merkwaardig produkt van dit alles vormde de *Brüsseler Zeitung*, een Duitse krant die in de hoofdstad gedrukt werd en die de Belgen tussen 1 juli 1940 en 1 september 1944 dagelijks in de kiosken uitgestald zagen.

1. EEN TELG VAN HET EUROPA-VERLAG

De *Brüsseler Zeitung* was als Duitse krant in een veroverd gebied zeker

(1) *Propaganda ist in modernen Krieg nicht nur ein Kriegsmittel wie andere auch, sondern eines der bedeutendsten überhaupt. Sie steht im Rang der bewaffneten Macht gleich* (M. SOMMERFELDT, *Das Oberkommando der Wehrmacht gibt bekannt*, Frankfurt am Main, 1952, p. 44).

(2) Over de overplanting van de Duitse persstructuren op België, cfr. E. DE BENS, *De Belgische dagbladen onder Duitse censuur (1940-1944)*, Antwerpen-Utrecht, 1973.

geen alleenstaand geval ⁽³⁾. Omdat het nationaal-socialistische regime van het Derde Rijk zo'n belang hechtte aan de beheersing en de manipulatie van alle mogelijke media, hoeft zulks niet te verwonderen. De instanties die verantwoordelijk waren voor de propaganda volgden het leger op de voet en vaak hadden ze zich nog sneller in de bezette gebieden geïnstalleerd dan zij die voor de economische plundering, de repressie of de Jodenvervolgving moesten instaan, hoe hongerig naar goederen en dorstig naar bloed deze ook waren. Zoiets ging natuurlijk niet gepaard zonder de nodige machtsstrijd en touwtrekkerij. Ook de stichting van een Duitse pers in het buitenland was daaraan onderhevig. Het resultaat van die papieren bureaucratieveldslagen was echter verrassend merkwaardig, want omdat de traditionele propaganda-beheerser Goebbels het onderspit moest delven, groeide in het buitenland meer dan een louter exportprodukt van de Duitse pers.

Met de expansie van het Derde Rijk was ook een hele reeks nieuwe kranten van nationaal-socialistische strekking in het leven geroepen. Na de *Anschluss* van Oostenrijk verscheen de *Völkische Beobachter*, de partijkrant van de NSDAP, voortaan ook met een Weense editie. In Reichensberg, in het op 1 oktober 1938 aangehechte Tsjechoslovaakse Sudetenland, kwam zeer snel *Die Zeit* van de pers. Te Praag lagen de zaken wat moeilijker. Bohemen en Moravië, die op 16 maart 1939 geannexeerd werden, kregen immers een apart statuut van *Protektorat*, waarvan de bedoeling natuurlijk was beide gebieden feitelijk onder volledig Duits bestuur te brengen en te verduitsen, maar tegelijkertijd ook een uithangbord van juridisch verschil met het Derde Rijk voor te houden. Dat verschil was vooral bedoeld om de publieke opinie in Duitsland en Europa over Hitlers plannen zand in de ogen te strooien. De krant die nadien in de Tsjechische hoofdstad verscheen, *Der Neue Tag*, manifesteerde zich dan ook niet als *Reichszeitung*, maar wel als informant voor de Duitsers in het protektoraat. Memelland, het smalle grensgebied met Oost-Pruisen dat op 22 maart 1939 van Litauen afgeperst werd, kreeg ook zijn krant: de *Memeler Dampfboot*. In de in september 1939 geannexeerde vrijstad Danzig stelden er zich geen problemen: de *Danziger Vorposten*, de *Danziger Neuesten Nachrichten* en de *Danziger Morgenzeitung* verschenen er als nieuwe kranten. Ook de aangehechte Poolse gebieden konden als integrale delen van Duitsland behandeld worden, vermits het Derde Rijk nu toch in oorlog met Engeland en Frankrijk was en zich niet meer moest hoeden voor verontwaardiging langs die kant.

(3) De bronnen van deze studie waren zeer schaars. Het eigenlijke archief van de BZ werd in 1944 en 1945 in drie stadia vernietigd. Informatie werd daarom gezocht in de krant zelf en in de archieven van de Duitse propaganda- en bestuursinstanties van bezet België. Ook in de dossiers van het Auditoraat-Generaal bij het Militair Gerechtshof werden gegevens gevonden, vooral over Belgische medewerking aan de krant. Verdere bronnen vormden de papieren van mijn overleden oom Jacob Frank uit Eupen, gewezen personeelschef bij de BZ, en de schriftelijke antwoorden van Dr. Heinrich Tötter, gewezen hoofdredakteur van de krant, op hem gestelde vragen. Een belangrijke restrictie bij dit onderzoek vormt de geografische beperking ervan tot in België beschikbare gegevens. Waarschijnlijk zijn er ook nog in het buitenland, zeker in Duitsland, bronnen over de BZ te vinden.

Daarom verscheen er in Posen, dat voor de Eerste Wereldoorlog nog tot het Duitse deel van Polen had behoord, een *Ostdeutsche Beobachter*, waarvan de titel geen verder kommentaar behoeft. In het eveneens geannexeerde staalcentrum Lodsch, dat — behalve tussen 1793 en 1807, toen het als een onbekend boerengat bij Pruisen hoorde — nooit Duits gebied was geweest, werd een krant met een bescheidener hoofding uitgebracht: de *Deutsche Lodzer Zeitung* ⁽⁴⁾. Maar vermits al deze streken — behalve Bohemen en Moravië — als delen van het Derde Rijk bestuurd werden, stelde het probleem van de macht over de Duitse pers in het buitenland zich nog niet. Waarschijnlijk waren de meeste van deze kranten dus uitgaven van het *Eher-Verlag*, de nationaal-socialistische perstrust van Max Amman, en moesten hun redakties aan geen andere richtlijnen gehoorzamen dan aan die van Berlijn.

De problemen rond de oprichting van een Duitse pers in het veroverde buitenland ontstonden pas, toen de Duitsers gebieden gingen kontroleren die ze zelf als bezet, maar niet geannexeerd beschouwden. Die houding werd gekoncretiseerd in een apart bestuurstatuut onder Duitse leiding voor deze landen. Het eerste geval van die aard na Tsjechoslovakije deed zich voor in Polen, waar het niet door Duitsers of Russen aangehechte gebied dat zich grosso modo in de driehoek Warschau-Krakow-Lublin situeerde, het statuut van *Generalgouvernement* onder een Duitse goeverneur kreeg. Het verschil met het geannexeerde deel van Polen was dat in deze als niet-Duits behandelde streek een genadeloze plundering, slavenjacht en Jodenvervolgning kon georganiseerd worden. De militairen hadden er spoedig het initiatief overgelaten aan de partijinstanties, wat zich op het vlak van de propaganda vertaald had in een overwicht van Goebbels. Maar zijn overwinning bleek niet totaal: Rolf Rienhardt, *Stableiter* van het *Verwaltungsamt* van de *Reichsleiter für die Presse der NSDAP* Max Amman, maar vooral diens sekretaris en persoonlijk vertegenwoordiger, had snel de mogelijkheden van de aanwezigheid van vele Duitsers in het bezette Polen doorzien. Hij beseftte dat er een kans voor verdere expansie van Annmans *Eher-Verlag* bestond en had nog tijdens de verovering van Polen de nodige faciliteiten vanwege het leger verkregen om met zijn staf ook in bezet gebied kranten uit te geven: de *Krakauer Zeitung* in Krakow en haar editie in Warschau die onder de hoofding *Warschauer Zeitung* verscheen ⁽⁵⁾.

Beide dagbladen kwamen echter pas vanaf november 1939 voor het eerst van de persen ⁽⁶⁾. Redakteurs, personeel en materiaal moesten immers vanuit Duitsland overgebracht worden, de toevoer van informatie, vooral via het gedirigeerde persagentschap *Deutsches Nachrichtenbüro* (DNB), georganiseerd en de distributie en financiën op poten gezet. Rienhardt haalde zijn

(4) H. SCHULZE-GATTERMAN, *Das Wachstum der deutschen Presse*, BZ, 21-9-40, p. 2.

(5) O.J. HALE, *The captive press in the Third Reich*, Princeton, 1964, p. 279.

(6) R. SCHMELZER, *Die deutschen Auslandszeitungen*, BZ, 1-7-42, p. 2.

slag thuis en dus ging Goebbels nu dwarsliggen. Omdat alle uitgevers, bedrijfsleiders en redakteurs benoemd waren zonder zijn goedkeuring, eiste bij het recht op om hen te controleren en desnoods te ontslaan. Amann zocht echter Goebbels op en zette hem in een twee uur durend onderhoud op zijn nummer, door op de « nutteloosheid » van zijn « miserabel ministerie » te wijzen. De chef van de Duitse propaganda plooide voor zijn *lieber Parteigenosse* en meteen had deze de handen vrij voor verdere aktiviteit in de bezette gebieden ⁽⁷⁾.

Zo kwam het dat na de verovering van Noorwegen en de vestiging van een *Zivilverwaltung* aldaar, de *Reichskommissar* Terboven zich tot Amann wendde met de vraag financiële middelen, een redactionele staf en administratief en technisch personeel ter beschikking te stellen voor de uitgave van een Duitse krant. Blijkbaar had Terboven zelf al voor materiaal gezorgd, waarschijnlijk door de opeising van een drukkerij van een vooroorlogse krant. De *Deutsche Zeitung in Norwegen* verscheen voor het eerst op 19 mei 1940 en bleek meteen zo'n succes dat andere kranten spoedig zouden volgen. Daarom werd in Berlijn een nieuwe uitgeverij gesticht, het *Europa-Verlag*, dat tegelijkertijd een overkoepeling voor alle in het bezette buitenland opgerichte Duitse persbedrijven en een dochteronderneming van het *Eber-Verlag* vormde. Het *Europa-Verlag* werd bestuurd door Rienhardts staf ⁽⁸⁾.

In het totaal zou deze uitgeverij een twintigtal kranten beheren in de bezette gebieden en het buitenland. Dat waren naast de al genoemde *Der Neue Tag*, *Krakauer Zeitung*, *Warschauer Zeitung* en *Deutsche Zeitung in Norwegen*, de volgende titels : de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* (Amsterdam, vanaf 5 juni 1940), de *Brüsseler Zeitung* (Brussel, vanaf 1 juli 1940), de *Pariser Zeitung* (Parijs, vanaf 15 januari 1941), de *Donauzeitung* (Belgrado, vanaf 15 juli 1941), de *Deutsche Zeitung in Kroatien* (Zagreb, juli 1941), de *Deutsche Nachrichten in Griechenland* (Athene, zomer 1941), de *Kauener Zeitung* (in de Litause hoofdstad Kaunas, datum onbekend, waarschijnlijk tweede helft 1941), de *Deutsche Zeitung in Ostland* (in de Letse hoofdstad Riga, datum onbekend, waarschijnlijk tweede helft 1941), de *Revaler Zeitung* (in de Estse hoofdstad Tallin, zeer waarschijnlijk vanaf januari 1942), de *Deutsche Ukraine Zeitung* (Kiew, zeer waarschijnlijk vanaf 1 februari 1942), de *Minsker Zeitung* (Minsk, vanaf juni 1942) en de *Deutsche Adria-Zeitung* (Triëste, vanaf 14 januari 1944). In Hongarije, dat eigenlijk niet veroverd werd, verscheen voor de Duitsers in dat gebied de *Deutsche Zeitung in Ungarn*, waarvan de stichtingsdatum ons onbekend is. Een speciaal geval vormde het *Bukarester Tagesblatt* (1941), dat al

(7) HALE, *op. cit.*, p. 280.

(8) *Ibidem*, p. 280-281 ; *England-Nachrichten der Kulturdienst der deutschen Gesandtschaft in Bern*, nr. 72, 17 april 1942 (GRMA, T-77, 1034, 506500) (dit is een door de Duitsers onderschept geallieerd rapport over de Duitstalige bezettingpers, voortaan geciteerd als *England-Nachrichten*) ; K. KOSZYK, *Geschichte der deutschen Presse*, dl. 3 : *Deutsche Presse 1914-1945*, Berlijn, 1972, p. 387.

voor de oorlog in de Roemeense hoofdstad gedrukt werd, maar onder een andere titel en als weekblad. In dat land hadden de Duitse minderheden in Siebenbürgen en Banat ook hun dagbladen voor de oorlog : de *Deutscher Tagesblatter in Siebenbürgen* in Hermannstadt, het Roemeense Sibiu, en de *Banater deutscher Zeitung* in Temesvar, het Roemeense Timisoara. Vanaf 1941 werden beide kranten samengesmolten tot één *Südostdeutsche Zeitung* met regionale edities in genoemde steden⁽⁹⁾. Andere uitgaven van het *Europa-Verlag* waren de *Türkische Post* in Istanboel en de *Ostasiatische Lloyd* in Shanghai. Enkel in Denemarken verscheen dus om onbekende redenen geen Duitse krant⁽¹⁰⁾.

Naarmate de Duitse legers meer en meer gebied veroverden, groeide dus de aktiviteit van de Berlijnse centrale van het *Europa-Verlag*. Van daaruit werden redakteurs en personeel uit andere kranten van Amanns imperium opgetrommeld om in het buitenland ingezet te worden. Men legde er tevens kontakten met de militaire bezettingsautoriteiten om voor technische uitrusting te zorgen, zowel als om over telegraaf, telefoon en radioverbindingen te kunnen beschikken. Soms werd een overeenkomst gesloten met de uitgeverij van een plaatselijke krant om ook de Duitstalige uit te geven, zoals met *De Telegraaf* in Nederland. In andere gevallen werden gewoon de gebouwen en uitrusting van een vooroorlogse drukkerij opgeëist en overgenomen, zoals met *La Dernière Heure* in Brussel. Veelal was het steeds dezelfde kern van Duitsers — mannen van Rienhardt — die zo'n krant oprichtten en door haar eerste moeilijke maanden loodsten, om er daarna te verdwijnen en elders op te duiken. Belangrijk voor het kommercieel sukses van het *Europa-Verlag* — want Amann hield niet van rode cijfers — was de goede verstandhouding met het leger, dat graag een beroep deed op die bij de hand gelegen Duitse kranten om er zijn plaatselijke personeel en soldaten mee van lektuur te voorzien. Een vaste afname door het leger betekende meteen een ruime oplage voor elk van deze dagbladen en dus financiële zekerheid. Hun hoofddoel was daarom vooral de soldaten te informeren en te ontspannen. Maar ook andere taken nam zij op zich : toenadering tot de bevolking van het bezette gebied, steun aan kollaborerende groepen en informatie en beïnvloeding van de financieel-ekonomische milieus in de veroverde landen⁽¹¹⁾.

Dergelijke viervoudige taak had meteen voor gevolg dat niet zomaar de eerste de beste boulevardkrant uitgegeven kon worden met dito jour-

(9) Vanaf 1941 was Roemenië aan de zijde van Duitsland in oorlog met de Sovjetunie. Vandaar de veranderingen in dat jaar, al moeten de Roemenen wel aardig opgekeken hebben over hun bondgenoten die voor de Duitse minderheid in de ganse westelijke helft van het land een *Südostdeutsche Zeitung* uitgaven. Vergeleken bij de titels van de andere kranten blijken hier allesbehalve bescheiden aspiraties uit.

(10) Gegevens voor deze opsomming haalden we uit : HALE, *op. cit.*, p. 281-281 ; *Neue deutsche Zeitung in Paris*, BZ, 16-11-41, p. 2 ; W. SCHOENE, *Deutsche Ukraine Zeitung*, BZ, 3-2-42, p. 2 ; R. SCHMELZER, *Die deutschen Auslandszeitungen*, BZ, 1-7-42, p. 2 ; *Deutsche Adria-Zeitung*, BZ, 20-1-44, p. 1 ; *England-Nachrichten* (GRMA T-77, 1034, 506499-506504).

(11) HALE, *op. cit.*, p. 281-282 ; *England-Nachrichten* (GRMA, T-77, 1034, 506499-506500).

nalisten achter de schrijfmachines, maar dat men een beroep moest doen op vakkundige lui, waarvan ook nogal wat improvisatietalent geëist werd wegens de soms moeilijke werksituatie in een vreemd en vaak vijandig gebied. Dit bezorgde de kranten van het *Europa-Verlag* in vele gevallen een bijzonder hoge kwaliteit. Dit was echter zo uitzonderlijk voor de nationaal-socialistische pers, dat ze niet alleen daardoor te verklaren valt. Hier stuiten we op de figuur van Rolf Rienhardt, die nadere studie verdient. Rienhardt had in de nationaal-socialistische pers carrière gemaakt door op te klimmen tot de positie van feitelijke rechterhand en vertrouwensman van Max Amann. Hij was een geslepen en verstandig iemand, die een ruime bijdrage leverde tot de groei van Amanns perstrust en door zijn klare kijk op de zaken bijzonder veel macht in de krantenwereld naar zich toe trok. Zijn hoogtepunt bereikte hij in de eerste oorlogsjaren, maar de macht werd hem uiteindelijk fataal, toen Amann eind 1943 begon te vrezen dat Rienhardt hem boven het hoofd zou groeien en hem de laan uitstuurde ⁽¹²⁾.

Dat Rienhardt de rijzende ster in de nationaal-socialistische pers was, uitte zich ook in zijn ideeën. Samen met de journalist Rudolf Sparing formuleerde hij het concept achter het weekblad *Das Reich*. De opzet was met de creatie van dat tijdschrift nieuw bloed in de zieltogende nationaal-socialistische te pompen en tegelijkertijd een kwaliteitsvol uithangbord voor het buitenland te leveren. *Das Reich* kreeg daarom een grotere vrijheid toegewezen dan de andere Duitse persorganen. Bovendien werden redakteurs aangetrokken die in de eerste plaats om hun talent en zakelijkheid bekend stonden, eerder dan om hun uitdrukkelijke sympathieën voor het regime. Het enige wat van hen geëist werd was dat ze bereid waren in een iets ruimere vrijheidsmarge binnen het totalitaire kader van de nationaal-socialistische staat te werken. Dat had voor gevolg dat een tijdschrift ontstond, waarvan de meeste journalisten afstandelijk of skeptisch tegenover het regime stonden, maar waarvan de inhoud toch wezenlijk nationaal-socialistisch gekleurd was, zij het op een intellectueel verzorgder en meer gedistantieerde wijze dan voorheen. Goebbels zelf werd gelijmd om elke week een editoriaal te schrijven. Ook al daarom gaf hij zijn toestemming voor de uitgave van *Das Reich*, dat in 1940 voor het eerst verscheen. De minister begreep trouwens de noodzaak aan hervormingen. De redactie van haar kant was met hem als medewerker tegen represailles gedekt. *Das Reich* werd een witte raaf in de nationaal-socialistische pers, met een uitgebreide politieke, culturele en sociaal-ekonomische belangstelling. Het succes van de formule bleek spoedig, al duurde het niet lang, omdat na de gekeerde kansen in de oorlog, het dwangstelsel weer de overhand haalde ⁽¹³⁾.

Het vernieuwde in het concept van Rienhardt en Sparing was juist de beperkte nadruk op de dwang via richtlijnen, perskonferenties of censuurwetten. Veeleer opteerden zij voor de manipulatie van het personeelsbestand

(12) DE BENS, *op. cit.*, p. 52.

(13) K.D. ABEL, *Presselenkung im NS-Staat*, Berlijn, 1968, p. 73 e.v.

van de kranten ⁽¹⁴⁾. Door het aantrekken van journalisten die aan hun norm van « zakelijke nationaal-socialisten » beantwoordden, konden zij het zich veroorloven de druk te doen afnemen. Dat soort persmensen hoefde geen stok achter de deur, ze waren al in het systeem ingekapseld, door hun opleiding of door jarenlange ervaring ermee. Met dergelijk concept waren Rienhardt en Sparing eigenlijk al in een ander evolutiestadium van totalitaire regimes aanbeland : dat waarin dit stevig gevestigd is geraakt en de strijders plaats ruimen voor meer pragmatische technokraten en bureaukraten, die handelen en zich bewegen alsof er nooit een ander systeem bestaan heeft, die zich de officiële terminologie volledig eigen gemaakt hebben, hoewel ze niet altijd daden stellen die daarmee overeenstemmen ⁽¹⁵⁾. Rienhardt en Sparing, net als de journalisten die ze aantrokken, waren mensen die het nationaal-socialisme als min of meer normale zaak beschouwden, die wars waren van de extremisten in het regime en binnen dat kader in de eerste plaats naar efficiëntie streefden, in dit geval naar kwaliteitsvolle journalistiek.

Hetzelfde procédé werd eigenlijk aangewend bij minstens een deel van de uitgaven van het *Europa-Verlag*. Het resultaat was dat die kranten weliswaar ongeveer dezelfde toon aansloegen als de pers in het Derde Rijk, maar ook beter verzorgd nieuws en degelijker informatie brachten. De grotere vrijheid die de redakteurs genoten deed dagbladen ontstaan die beter waren dan wat de Duitsers in eigen land te lezen kregen, wat mee hun sukses hielp verklaren. Natuurlijk was niet iedereen daar gelukkig mee : Goebbels en Dietrich formuleerden verscheidene malen hun bezwaren en dreigden ermee de verspreiding van die dagbladen in Duitsland te zullen beletten. Dat werd echter door een energieke Amann voorkomen met de opmerking dat dit soort kranten meer moest bevatten dan louter nationaal-socialistische propaganda, vermits ze voor het buitenland bestemd waren. Wie dat kon beamen waren de geallieerde inlichtingendiensten, die ook de kranten van het *Europa-Verlag* napluisden, omdat ze meer waardevolle informatie bevatten dan de pers in het Derde Rijk, zeker over de bezette gebieden ⁽¹⁶⁾.

Rienhardt was in mei 1940 in Nederland en het lijdt haast geen twijfel dat hij er de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* hielp oprichten. De krant werd gedrukt op de persen van *De Telegraaf*, dit in overleg met de direktie ervan ⁽¹⁷⁾. Ze gold als officiële spreekbuis van de rijkskommissa-

(14) G. HOFFMANN, *NS-Propaganda in den Niederlanden*, Berlijn, 1972, p. 87.

(15) Dit is een vrij logisch proces. Eens een regime, dat op min of meer revolutionaire wijze aan de macht gekomen is, zich door een langdurige en stabielere wordende regering legitimiteit verworven heeft, milderen de passies. De fanatieke strijders van het eerste uur maken dan geleidelijk plaats voor hen die niet voor de vestiging van het systeem hebben moeten vechten, maar het nooit anders geweten hebben dan dat het er al was. De tegenstanders van voorheen zijn dan gewoonlijk verdwenen of langzamerhand bijgedraaid. Men krijgt dan eigenlijk een nivellering naar het gematigde midden toe. Het best valt dit te vergelijken met andere post-revolutionaire fenomenen als het Bonapartisme en het Russische kommunisme na Stalin.

(16) HALE, *op. cit.*, p. 281.

(17) VANDER LEEUW, *La presse néerlandaise sous l'occupation allemande*, in *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre Mondiale*, LXXX, 1970, p. 38.

ris⁽¹⁸⁾. Haar taak bestond zowel in het informeren van de soldaten als in toenadering te zoeken tot de bevolking, vooral dan de economische kringen van het land. Bovendien wilde ze zich als « uiterste publicistische voorpost tegen Engeland » manifesteren⁽¹⁹⁾. Zakelijkheid en gematigd nationaal-socialisme waren de hoofdtoon in de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*, die in haar eerste verschijningsjaar twaalf bladzijden omvatte: één kulturele, één met lokaal nieuws, één sociaal-economische, één met sport, drie met advertenties, vier politiek-militaire en de *Seite des Tages*, die nader inging op een historisch of kultureel thema. Met een *Glosse* of dagcommentaar op de voorpagina, een *Leitartikel* of duidingstekst die over de eerste twee bladzijden liep, een rijk en verzorgd fotomateriaal en het veelvuldig gebruik van kaarten en schetsen, viel de lezer meteen de grote gelijkenis op met *Das Reich* of de *Frankfurter Zeitung*, de liberale dwarsligger in de pers van het Derde Rijk⁽²⁰⁾. De opvattingen van Rienhardt waren daarmee duidelijk een exportprodukt geworden. Dat zinde wel de *Reichskommissar* in Nederland, die naar believen de krant in zijn politiek kon inschakelen, veel minder echter Goebbels of de SS-instanties in Den Haag. Konflikten en klachten bleven niet uit, en ze bereikten een hoogtepunt op 17 mei 1941, toen de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* in beslag werd genomen, omdat ze zich niet aan de persrichtlijnen omtrent de vlucht van Rudolf Hess naar Engeland had gehouden⁽²¹⁾.

De gegevens ontbreken ons om te bevestigen dat deze trend in alle kranten van het *Europa-Verlag* ingang vond. Waarschijnlijk was dit niet het geval met de *Krakauer Zeitung* en de *Warschauer Zeitung*, wel met de *Deutsche Zeitung in Norwegen*, de *Pariser Zeitung* en de *Brüsseler Zeitung*⁽²²⁾. Bij de oprichting van laatstgenoemde krant was Rienhardt zelf vermoedelijk niet aanwezig, wel zijn helper en geestesgenoot Rudolf Sparing.

2. DE OPRICHTING VAN DE BRÜSSELER ZEITUNG

Eggert Reeder, de *Militärverwaltungschef* van bezet België, maakte in zijn rapporten aan het *Oberkommando des Heeres* (OKH) pas op 7 juli voor het eerst gewag van de *Brüsseler Zeitung*: « Nadat vaststond dat de

(18) HOFFMAN, *op. cit.*, p. 82.

(19) *Ibidem*, p. 81; *England-Nachrichten* (GRMA, T-77, R. 1034, 506501).

(20) *England-Nachrichten* (GRMA, T-77, R. 1034, 506502).

(21) HOFFMANN, *op. cit.*, p. 90.

(22) H. SCHULZE-GATTERMAN, *Das Wachstum der deutschen Presse*, BZ, 21-9-40, p. 2. Schulze-Gatterman maakt een duidelijk onderscheid tussen de twee eerstgenoemde kranten en de drie andere, waar hij ook de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* aan toevoegt. Over de dagbladen die nadien in Oost-Europa verschenen is ons niets bekend, behalve dat bij de *Donauzeitung* dezelfde soort journalisten ingezet werd als elders.

Duitse soldatenkrant *Die Westfront* haar verschijning stopzetten moest, heeft de *Militärbefehlshaber* de oprichting van een Duitse krant in België bevorderd, omdat de bestaande moeilijke omstandigheden — enkel kranten in een vreemde taal, geen telefoonverkeer, slechte radioontvangst, omgang van de soldaten met de bevolking — dringend een grondig politiek onder-richt vereisten » (23). Dat Reeder « bevorderd » schreef, wijst erop dat de pogingen om een Duitse krant in België uit te geven al voor de verdwijning van *Die Westfront* — waarschijnlijk omstreeks 18 juni toen ook het westelijk front ophield te bestaan — en vóór de steun van de *Militärverwaltung* aan gang waren. Het initiatief ging dus, anders dan in Noorwegen, niet van het bezettingsbestuur uit. Evenmin kan dan ook sprake zijn van een lang voor-bereid plan, althans niet van die kant. Wel was men in de Berlijnse centrale van het *Europa-Verlag*, gezien de vorige ervaringen met Duitse veroveringen, waarschijnlijk voorbereid op de mogelijkheid om eveneens in bezet België een Duitse krant uit te geven. De enorme ontplooiing van mankracht en materiaal op korte tijd die daarvoor nodig was, schijnt eveneens in die richting te wijzen; maar uit wat hierna volgt zal blijken dat dit juist niet het geval was (24). Dat leidt dan tot het besluit dat slechts enkelen, waar-onder Rudolf Sparing, op de mogelijkheid van de stichting van een Duits persorgaan in België voorbereid waren, en dat dit zonder tegenwerking ge-noeg was om vrij snel een heel raderwerk op gang te brengen.

Rudolf Sparing was afkomstig uit Oost-Pruisen en in juli 1940 35 jaar oud (25). Hij had als journalist bij de *Frankfurter Zeitung* gewerkt en was in 1937 tot de NSDAP toetreden (26). Vermoedelijk twee jaar later werd Sparing de medewerker van Rienhardt, niet alleen i.v.m. de stichting van *Das Reich*, maar ook inzake de oprichting van een Duitse pers in de bezette Poolse gebieden (27). Hij was naar het heet een overtuigd nationaal-socialist, maar wars van extreme uitingen. Voor de pers stond hij een gematigde en zakelijke houding voor, waarschijnlijk een erfenis uit zijn periode bij de liberale *Frankfurter Zeitung* (28). Een middelgrote, gedrongen man, was hij gekend om zijn enorme werkzaamheid en zijn zeer emotionele uitbarstingen. Zelf bleek hij geen groot journalist, maar hij wist de kwaliteiten van

(23) *Nachdem feststand, dass die deutsche Soldatenzeitung « Die Westfront » ihr Erschei-nen einstellen musste, hat der Mbb. die Schaffung einer deutschen Zeitung gefördert, da die hiesigen schwierigen Verhältnisse : nur fremdsprachige Zeitungen, kein Tele-phonverkehr, schlechte Radioempfang, Verkehr der Soldaten mit der Bevölkerung, drin-gend eine eingehende politische Unterrichtung erforderten* (TB Reeder 5, 7 juli 1940 (GRMA, T-501, 102, 492)).

(24) Het argument van de snelle verschijning van de krant als bewijs voor een lange voor-bereiding werd gebruikt in het *Rapport d'expertise de la BZ (partie générale)*, p. 7, AUDITORAAT-GENERAAL (voortaan geciteerd als *Rapport d'expertise*, AG).

(25) BZ, 32 juni (wat wij als « BZ, 32 juni » omschrijven, is een nummer van de BZ, verschenen op klein formaat en in kleine oplage eind juni 1941, waarin de redactie zichzelf te lachen zette. Het was gedateerd op 32 juni); E. MARTENS, *Zum Beispiel « Das Reich », Zur Phänomenologie der Presse im totalitären Regime*, Keulen, 1972, p. 74. Sparing werd geboren op 6 november 1914.

(26) ABEL, *op. cit.*, p. 83; MARTENS, *op. cit.*, p. 74.

(27) HALE, *op. cit.*, p. 280.

(28) ABEL, *op. cit.*, p. 102.

anderen te onderkennen en ze tot maximale ontplooiing te laten komen ⁽²⁹⁾. Sparing liet in elk geval een indruk van bewondering na bij zijn kollega's van de *Brüsseler Zeitung* ⁽³⁰⁾.

De kronologie van de feiten in mei en juni 1940 is niet zonder belang. Op 14 mei kapituleerde Nederland. Van de 19de tot de 29ste was von Falkenhausen er het hoofd van het bezettingsbestuur ⁽³¹⁾. In mei vertoefde ook Rienhardt in Nederland. En op 5 juni verscheen het eerste nummer van de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*. Het lijdt dus haast geen twijfel dat de *Militärverwaltung* in Den Haag tijdens haar korststondig bestaan geweten heeft van de plannen om een Duitse kant uit te geven. Toch nam diezelfde *Militärverwaltung*, eenmaal in Brussel, niet het initiatief om zulks ook in België te doen. Pas na de verdwijning van *Die Westfront* steunde zij volmondig de plannen. Men kan dus niet beweren dat de *Militärverwaltung* voordien stond te springen om de *Brüsseler Zeitung* te laten verschijnen. Maar of ze het *Europa-Verlag* aanvankelijk tegengewerkt heeft, blijft een open vraag ⁽³²⁾.

Op 20 juni 1940 kwamen in elk geval Rudolf Sparing en enkele redakteurs, waaronder Emil Jöckle, en waarschijnlijk ook Frans Rodens, Wilhelm Jungermann en Arthur Van Dijck, evenals mensen van de toekomstige administratieve en technische staf van de *Brüsseler Zeitung* in Aken samen. Ze vertrokken er met de bus via Nederland naar Brussel. Later volgde nog een tweede groep, die ook in Aken samenkwam en waarvan Heinrich Tötter met Theo Hansen per auto afreisden, de anderen, waaronder Carl Gilfert en Fritz Horstmann, met een gammel busje. Onderweg reden ze nogal eens verkeerd, maar ze deden zich wel tegoed aan de bij het snikhete weer welgekomen Belgische herbergen. Sparing had de meesten onder hen « op een zekere dag » telefonisch verwittigd dat ze naar Brussel dienden af te reizen ⁽³³⁾. Emil Jöckle noemde dit het *Marschbefehl : ab nach Brüssel* dat hem op zijn werk verrast had ⁽³⁴⁾. De redakteurs kwamen uit verschillende streken van het Derde Rijk en de meesten onder hen, zoniet allen, waren minder dan veertig jaar oud.

Alle moeilijkheden door verwoestingen onderweg in acht genomen, moeten de eersten toch niet later dan op 21 juni in Brussel aangekomen zijn.

(29) MARTENS, *op. cit.*, p. 74.

(30) Ze noemden hem *der Unermüdliche*, BZ, 32 juni.

(31) A. DE JONGHE, *Hitler en het politieke lot van België*, I, Antwerpen-Utrecht, 1972, p. 40.

(32) Er zijn zowel argumenten pro als contra aan te halen. Het *Europa-Verlag* was een bedrijf van partijmensen en op infiltratie van die kant waren de militairen niet gesteld. In Polen, Noorwegen en spoedig ook Nederland waren de kranten trouwens spreekbuis van een burgerlijk bestuur. Anderzijds lijkt het latere entoesiasme van het militair bestuur voor de BZ, als men de mogelijkheid van een volledige ommezwaaai uitsluit, moeilijk verklaarbaar vanuit een tegenwerking begin juni 1940.

(33) BZ, 32 juni.

(34) E. JÖCKLE, *...und denn lief in Rotation*, BZ, 2-7-40, p. 5.

De meesten logeerden waarschijnlijk in een hotel ⁽³⁵⁾. Paradoksaal genoeg, en als onze kronologische gegevens juist zijn, stond hen op dat moment nog niet eens een krantenbedrijf ter beschikking. Pas op 24 juni immers kwam een Duits persofficier, *Sonderführer* W. Sinn, naar hoofdboekhouder De Meulemeester van *La Dernière Heure*, die door de directie van het dagblad was aangesteld om haar te vertegenwoordigen. Hij maakte hem bekend dat bij ordonnantie van de *Militärbefehlshaber* de lokalen van de krant overgedragen werden aan Dr. Viktor Muckel, krantenuitgever in Düsseldorf, met de bedoeling er voortaan een Duits dagblad te drukken. De Meulemeester kende daarmee het toekomstige lot van de onderneming, waarvan hem al in de eerste dagen van de bezetting was meegedeeld dat ze door de Duitsers opgeëist werd ⁽³⁶⁾.

Sonderführer W. Sinn maakte deel uit van de *Propaganda-Kompanie* die in de voetsporen van het leger België binnenrukte. Hij nam als eerste contact op met een aantal kranten en kon ervoor zorgen dat nog voor de kapitulatie van de Belgische troepen twee ervan te Brussel opnieuw verschenen. Later werd hij censor van de franstalige pers bij de *Propaganda-Abteilung*, een functie waaruit hij door toedoen van de hem vijandig gezinde *Militärverwaltung* en Duitse ambassade eind 1940 verwijderd werd ⁽³⁷⁾. Sinn kende, op het moment dat hij met De Meulemeester in contact trad, al wel de situatie van de Belgische persuitgeverswereld. Op 24 juni restte hem enkel nog de keus tussen de drukkerijen van *L'Indépendance belge*, *La Cité Nouvelle*, *La Libre Belgique*, *Le Peuple* en *La Dernière Heure*. Laatstgenoemde krant, die uiteindelijk de voorkeur genoot, was gebannen geworden omwille van haar « liberaal vrijmetselaarskarakter », maar waarom juist de lokalen van dat dagblad uitgekozen werden om de *Brüsseler Zeitung* te drukken is niet duidelijk ⁽³⁸⁾. Technische redenen zullen wel een rol gespeeld hebben, al spraken de redakteurs van de Duitse krant later van de « beschimmelde gebouwen van de *Dernière Heure* » ⁽³⁹⁾.

Er blijven hier uiteraard een hoop raadsels. Waarom werd pas zo laat besloten tot de overname van *La Dernière Heure* door de *Brüsseler Zeitung*? Wat was de rol en positie van de bij de *Militärverwaltung* niet geliefde Sinn? Wat deden de te Brussel aangekomen toekomstige werknemers van de *Brüsseler Zeitung* tussen 21 en 24 juni? Vragen die bij gebrek aan bronnen onbeantwoord moeten blijven. Duidelijk is wel de rol van Viktor Muckel. Hij was één van de mensen uit Amanns persimperium, waarschijnlijk directeur van de *Westdeutsche Beobachter*, die vanaf 1940 voor het *Europa-Verlag* actief was ⁽⁴⁰⁾. Bij de *Brüsseler Zeitung* duikt zijn naam voor het eerst op. Hij werd er aangeduid als *Kommisarischer Verwalter*, d.i. sekweste-

(35) *Denn sie müssen bellen*, BZ, 8-7-40, p. 5.

(36) *Rapport d'expertise*, AG, p. 4.

(37) DE BENS, *op. cit.*, p. 72, 116, 334, 338.

(38) J. GERARD-LIBOIS en J. GOTOVITCH, *L'An 40*, Brussel, 1971, p. 307-308.

(39) *verschimmelten Gebäude der Dernière Heure*, BZ, 32 juni.

(40) *England-Nachrichten* (GRMA, T-77, 1034, 506501-506504).

beheerder van de *Société Anonyme d'Editions et de Publicité*, de uitgeverij van *La Dernière Heure* in de Nieuwbrugstraat in Brussel. Hij slaagde erin tussen 24 en 30 juni een groot deel van het personeel te overtuigen om het werk te hervatten. In die periode werd hoofdboekhouder De Meulemeester verantwoordelijk gesteld voor alle mogelijke sabotagedaden. De hogere posities in het bedrijf kwamen in Duitse handen terecht, zodat de vroegere kaders nutteloos werden. Ze hielden zich nog een tijdlang bezig met administratieve arbeid, maar vielen uiteindelijk zonder werk ⁽⁴¹⁾.

Inmiddels had ook de *Militärverwaltung* niet stilgezeten. Zij legde een overeenkomst vast met de *Luftgau Belgien*, die verantwoordelijk was voor het luchtverkeer boven het bezette land, om te zorgen voor de informatie-doorstroming vanuit Berlijn en de verspreiding van de *Brüsseler Zeitung* in Duitsland. Het OKH werd gevraagd de verkoop van de krant bij de soldaten te stimuleren. De *Kommandanturen* in België kregen een gelijkaardige opdracht. Met de redactie werd afgesproken dat ze alle officiële mededelingen vanwege de *Militärverwaltung* zou publiceren. Dat alles moet bijzonder snel in zijn werk gegaan zijn, want op 1 juli 1940 rolde het eerste nummer van de *Brüsseler Zeitung* van de persen. De krant kreeg een andere titel dan haar voorgangers : dat ze immers niet *Deutsche Zeitung in Belgien* genoemd werd, was daaraan toe te schrijven dat ze bestemd was voor heel het ambtsgebied van von Falkenhausen, dus ook voor Noord-Frankrijk ⁽⁴²⁾.

De snelle start eiste echter zijn zware tol. Voor de redakteurs was het begin alleszins geen sinecure. Er werd ruim zestien uur per dag gewerkt, van voor half acht 's morgens tot na tien 's avonds ⁽⁴³⁾. Niet eens alle redakteurs bleken al ter plaatse te zijn, en ook in België waren de kontakten nog beperkt, wat vooral woog op het lokale nieuws ⁽⁴⁴⁾. Veel berichten en nogal wat artikels, vooral op politiek vlak, moesten daarom vanuit Berlijn geleverd worden. Dat gebeurde niet via de telefoon of radioverbindingen, omdat die nog niet hersteld waren, evenmin langs de nog niet weer helemaal vlot draaiende post, maar per vliegtuig en met de motor, waarmee redakteur Horst Heinzmann regelmatig in Melsbroek de berichtgeving ging afhalen ⁽⁴⁵⁾. Taalproblemen waren er ook, met een Rudolf Sparing die moeite had zich bij het Belgisch technisch personeel verstaanbaar te maken, of in de drukkerij, waarvoor de redakteurs wel een letterkast met ä, ü en ö hadden meegebracht, maar waar ook woorden als *söben* i.p.v. *soeben* op papier gezet werden ⁽⁴⁶⁾. Al die moeilijkheden hadden voor gevolg dat de krant in het begin 's namiddags verscheen, behalve op zondagmorgen. Pas

(41) *Rapport d'expertise*, AG, p. 4-5.

(42) TB Reeder 5, 7 juli 1940 (GRMA, T-501, 102, 492).

(43) BZ, 32 juni.

(44) *Ibidem*.

(45) *Ibidem*; H. TÖTTER, *Kleines Jubiläum der « Brüsseler Zeitung »*, BZ, 1-1-41, p. 5.

(46) *Kennen Sie söben*, BZ, 2-7-40, p. 5.

Valma. 16 juli bleek het mogelijk ze 's ochtends in de kiosken te krijgen. Langzamerhand kwam de organisatie tot normale en volledige ontwikkeling, wat de kwaliteit van de *Brüsseler Zeitung* deed verbeteren, al was die van in het begin, ondanks de opgesomde moeilijkheden, bijzonder hoog.

Het sukses bleef niet uit, want op 21 november kon in de nabijgelegen Adolf Maxlaan een apart advertentiekantoor geopend worden dat drie huizen omvatte ⁽⁴⁷⁾. Viktor Muckel zou ruim een maand later bij de *Brüsseler Zeitung* verdwijnen om in Parijs de *Pariser Zeitung* te gaan opbouwen. Daar trof hij dan zijn kollega krantenstichter Rudolf Sparing aan die omstreeks 14 oktober zijn functie van hoofdredakteur neergelegd had om later dezelfde taak bij de *Pariser Zeitung* en bij de *Donauzeitung* in Belgrado op zich te nemen ⁽⁴⁸⁾. Misschien was hij ook nog bij andere stichtingen actief. Sparing en Muckel bleken dus duidelijk sleutelfiguren van het *Europa-Verlag*. Eerstgenoemde zou omstreeks Nieuwjaar 1943 hoofdredakteur worden van *Das Reich*, toen Rolf Rienhardt hem aantrok om het zieltogende blad nieuw leven in te blazen. De poging faalde overigens en in 1945 werd Rudolf Sparing gevangen genomen door soldaten van het Rode Leger. Tien jaar later stierf hij, eenenvijftig jaar oud, in een Russisch kamp aan een beroerte ⁽⁴⁹⁾.

3. DE ORGANIZATIE : BRÜSSELER VERLAGS- UND DRUCKEREI GmbH

Viktor Muckel heeft in het half jaar dat hij bij de *Brüsseler Zeitung* was, niet stilgezeten. Van in het begin trachtte hij de aandelen van de *Société Anonyme d'Editions et de Publicité* in handen te krijgen, maar hij faalde. In september werd daarom een apart bedrijf opgericht, de PVBA *Brüsseler Verlag und Druckerei*, met een startkapitaal van twee miljoen frank, waarvan Viktor Muckel en zijn latere opvolger elk de helft voor zich namen. Muckel die nu de functies van directeur van de PVBA en *Verwalter* van de NV kumuleerde, zou beide taken spoedig opgeven, de laatste in december 1940, de eerste een maand nadien. Theo Hansen volgde hem op als directeur van de *Brüsseler Verlag und Druckerei* en zou die functie blijven waarnemen tot begin september 1944. De nieuwe *Verwalter* werd een zekere *Hauptmann* Picheler, eind 1941 opgevolgd door de ons al even onbekende Freerk Haye Schirmann Hamkens, die enkele maanden later alle goederen van de *Société Anonyme d'Editions et de Publicité* voor zeven miljoen frank aan de *Brüsseler Verlag und Druckerei* verkocht, via een door de rexistische notaris

(47) *Wir eröffnen eine neue Geschäftsstelle*, BZ, 21-11-40, p. 5.

(48) *England-Nachrichten* (GRMA, T-77, 1034, 506502-506504).

(49) ABEL, *op. cit.*, p. 102 ; MARTENS, *op. cit.*, p. 74.

Brunet opgesteld kontrakt. De vroegere eigenaars van *La Dernière Heure* werden voor voldongen feiten gesteld ⁽⁵⁰⁾.

De juridische positie van een Duitse krant in België stelde wel wat problemen. De *Brüsseler Verlag und Druckerei* was een bedrijf met een Belgische rechtspersoonlijkheid ⁽⁵¹⁾. Over de binding met het Duitse *Europa-Verlag*, die er ongetwijfeld was, vonden wij geen gegevens terug. Klarheid bestond blijkbaar evenmin over de positie van de Duitse werknemers in het bedrijf : waren zij als opgeëiste personen in een door militairen geregeerd gebied ondergeschikten van het leger (*Wehrmachtsgefolge*) of niet? Verschillende brieven schijnen daarover aan het OKW gericht geweest te zijn ⁽⁵²⁾. De werknemers betaalden belastingen aan de Belgische staat, leverden echter ook bijdragen af aan de sociale zekerheid in Duitsland ⁽⁵³⁾. De onduidelijkheid die uit dit alles voortspoot bleef niet zonder fiskale gevolgen. Er ontstonden betwistingen met het Belgische ministerie van Financiën over de vraag of Viktor Muckel in 1940 een wedde was uitbetaald geworden of niet en of de *Brüsseler Verlag und Druckerei* ja dan nee de belasting op de uitzonderlijke bedrijfswinst diende te betalen ⁽⁵⁴⁾.

Dat laatste toont wel aan dat de onderneming rendabel was. Het bedrijf groeide, want er werd regelmatig geld in de verdere opbouw gepompt. Er werkten een kleine tweehonderd man waarvan een volledig Duitse top en honderd zestig Belgen. Halfweg 1941 was de *Brüsseler Zeitung* uitgerust zoals een grote krant dat hoorde te zijn, met o.a. een uitgebreide redaktie, een vlot draaiende distributie- en advertentiedienst en een ruim gestoffeerde dokumentatie ⁽⁵⁵⁾. Begin september 1941 werd in Antwerpen een advertentiekantoor geopend, waarbij ook plaats voorzien was voor ontvangst van lezers door de redaktie ⁽⁵⁶⁾. Het aantal medewerkers en korrespondenten groeide eveneens aan ⁽⁵⁷⁾.

Oorzaak van dit financieel sukses was de oplage en verspreiding van de krant. Meestal werd er van elf uur 's avonds tot drie uur 's ochtends doorlopend gedrukt, voor twee edities ⁽⁵⁸⁾. De eerste uitgave, met daarop de notie *unverkaufllich*, was bestemd voor de soldaten, de tweede voor verkoop onder de burgers. Niet zelden droegen beide een andere titel, maar de inhoud van de eerste editie was dezelfde als die van de tweede, op nageko-

(50) *Rapport d'expertise*, AG, p. 5-6.

(51) Map BZ 1/71, AG.

(52) BZ, 32 juni.

(53) Papieren J. Frank.

(54) Map BZ 1/71, AG.

(55) BOCK, *La « Brüsseler Zeitung » en 1940*, proefschrift Koninklijke Militaire School, Brussel, 1978, p. 38-40; *Rapport d'expertise*, AG, p. 12.

(56) *« Brüsseler Zeitung » in Antwerpen*, BZ, 3-9-41, p. 5.

(57) H. TÖTTER, *Vom Schaffen der « Brüsseler Zeitung »*, BZ, 30-6-41, p. 3.

(58) BOCK, *op. cit.*, p. 34.

men berichten na ⁽⁵⁹⁾. De verspreiding van de soldatenkrant onder de Duitse troepen gebeurde in het begin nog op een vrij chaotische manier, maar ook hier trad langzamerhand een normalisering in ⁽⁶⁰⁾. Toch bleek nog in juni 1941 uit een onderzoek dat de *Brüsseler Zeitung* soms met meerdere dagen vertraging de in België gelegerde divisies bereikte. Oorzaak hiervan waren o.a. de verplaatsing van vele soldaten, de anonimiteit van de abonnementen en de nalatigheid bij vele tussenstadia tussen drukkerij en klant. Maar de belangrijkste reden was natuurlijk de noodzakelijke geheimhouding rond het aantal verspreide dagbladen, opdat slechts enkelen zouden weten hoeveel troepen in het bezette gebied gestationeerd waren, en waar. Zo werd bv. in mei 1941, toen verschillende eenheden naar de Russische grens verhuisden, de *Brüsseler Zeitung* toch op evenveel exemplaren als voorheen gedrukt. Vanaf juli 1941 opteerde men voor een nieuw systeem van verspreiding van de krant via verschillende kanalen : de distributieagentschappen — *Agence Dechenne* in België, *Messagerie Hachette* in Noord-Frankrijk — de spoorwegen, de vrachtwagens van de *Brüsseler Zeitung* en de post. De levering gebeurde nooit rechtstreeks aan de soldaten, maar via de *Kreiskommandanturen* of de *Feldpost*. Het gevolg van de nieuwe regeling was dat voortaan de in België gelegerde soldaten hun krant in de vroege voormiddag kregen, die in Noord-Frankrijk een paar uur later ⁽⁶¹⁾.

De *Brüsseler Zeitung* had daarmee het voordeel van de snelheid op haar Duitse concurrenten, die gewoonlijk een halve tot één dag later aankwamen en meestal *Reichsausgaben* opstuurden, waarvan de nieuwsgaring in de namiddag afgesloten werd. Ook al daardoor was de krant bij de soldaten « uitzonderlijk geliefd » ⁽⁶²⁾. Zij namen dan ook het leeuwenaandeel van de oplage voor zich. Het aantal nummers dat anderzijds onder de bevolking en de Duitsers in het bezette land verspreid werd, bleef vrij konstant : de meeste schattingen variëren van 20.000 tot 25.000 ⁽⁶³⁾. Bovendien vond de krant afname in Frankrijk — prijsaanduiding op de voorpagina sinds 25 juli

(59) Een goed voorbeeld van de (geringe) verschillen tussen beide edities vormt het nummer van 9 november 1941. In de uitgave voor de soldaten verscheen een toespraak van Hitler van de dag voordien, echter onvolledig omdat de krant waarschijnlijk nog niet de ganse tekst ervan bezat. Dat laatste gebeurde trouwens met verschillende redevoeringen, die dan de volgende dag volledig afgedrukt werden in de soldatenkrant. Niet in de uitgave voor de burgers, waarin de toespraken gewoonlijk wel van de eerste keer volledig verschenen. Ook de titels in het nummer van 9 november waren duidelijk op een ander publiek gericht. Voor de soldaten was het : *Der Führer dankt den Kampfenden*; voor de burgers : *Der Führer : 350 Millionen Menschen arbeiten für den grossen Sieg Europas*.

(60) TB Reeder 7, 4 augustus 1940 (GRMA, T-501, 102, 844).

(61) TB *der Wehrmachtpropaganda, Aussenstelle Brüssel*, 20 oktober 1940 (GRMA, T-77, 983, 4473701-4473713).

(62) « *Ausserordentlichen Beliebtheit* », TB *der Wehrmachtpropaganda, Aussenstelle Brüssel*, 20 oktober 1940 (GRMA, T-77, 983, 4473701-4473702); « *allgemein sehr beliebt* », *Kommandostab Verwaltungstab* aan OKH, 30 oktober 1940 (GRMA, T-501, 94, 681).

(63) 20.000 tot 25.000, BOCK, *op. cit.*, p. 35; 30.000 eind 1941 en juni 1943, F. BAUDHUIN, *L'économie belge sous l'occupation*, Brussel, 1945, p. 288; 23.000 volgens een geallieerde schatting in 1942 in het *Belgium basic Handbook, part. II : post Invasion*, p. 105.

1940 — en in Nederland — prijsaanduiding sinds 1 december 1942 —, wat eveneens af te leiden viel uit de regelmatige publiciteit voor kiosken in Den Haag, Amsterdam en Parijs, waar het dagblad te koop was. De *Brüsseler Zeitung* werd ook verkocht in Duitsland en mocht zich vooral in het Rijnland in een relatief grote populariteit verheugen, vermits daar 20.000 tot 40.000 eksemplaren afgezet werden⁽⁶⁴⁾. De voor het Derde Rijk vreemde kwaliteit zal daar wel voor iets tussengezeten hebben. De totale oplage varieerde nogal van periode tot periode, beïnvloed als ze was door de troepenbewegingen: 66.000 op 1 juli 1940, 214.000 op 18 september 1940 — waarvan eind oktober 150.000 eksemplaren voor de soldaten — en 160.000 op 30 december van dat jaar. Met de verschijning van de *Pariser Zeitung* vanaf 15 januari 1941 verdween de afname door de soldaten in Frankrijk en daalde de oplage verder tot 96.000 in december. Vanaf 1942 was opnieuw een geleidelijke stijging tot 170.000 merkbaar, waarbij 's zaterdags, wanneer vele soldaten in Brussel hun weekend doorbrachten, de 200.000 gehaald werd. Het hoogste oplagecijfer waarop men de krant ooit drukte was 245.000 nummers⁽⁶⁵⁾. Hoe populair het dagblad bij de troepen wel was, blijkt nog het best uit de ongeveer 20.000 abonnementen die sommige soldaten bleven houden nadat ze uit België naar het Duits-Russische front of andere strijdtoneelen waren overgeplaatst⁽⁶⁶⁾.

Zonder twijfel was een deel van het succes van de *Brüsseler Zeitung* te verklaren door de omvang van het blad. De krant had minder te lijden van de papierschaarste dan de andere dagbladen in België. Toch zou het verkeerd zijn te geloven in een ijzeren logika die wil dat vermits de *Brüsseler Zeitung* Duitstalig was, zij automatisch alle faciliteiten genoot. Natuurlijk gingen alle prioriteiten naar de soldaten, maar de krant telde eigenlijk slechts enkele bladzijden meer per week dan de andere favorieten van de Duitse propaganda, zoals *Volk en Staat* en *Le Nouveau Journal*⁽⁶⁷⁾. Uitzondering op deze regel vormde de eerste jaargang, omdat de *Brüsseler Verlag und Druckerei* toen een uitgebreide stock aan papier had opgestapeld, die de gebouwen van de krant uit hun voegen deed barsten⁽⁶⁸⁾. Dat men dat gedaan had was op zichzelf al een teken van wantrouwen in de distributieinstanties, in dit geval de *Propaganda-Abteilung* van bezet België, die het monopolie op de papierverdeling onder de kranten bezat⁽⁶⁹⁾. In het licht van de gespannen verhouding van de redactie met die instelling schijnen dergelijke voorzorgen niet nodeloos geweest te zijn, al zal ook de *Propaganda-*

(64) 20.000 volgens de verantwoordelijke voor de abonnementen, *Rapport d'expertise*, AG, p. 10; 40.000, Schriftelijk antwoord van Dr. Heinrich Tötter op onze vragen, 13 juni 1980.

(65) *Rapport d'expertise*, AG, p. 10; Schriftelijk antwoord van Dr. Heinrich Tötter op onze vragen, 13 juni 1980.

(66) Schriftelijk antwoord van Dr. Heinrich Tötter op onze vragen, 13 juni 1980.

(67) DE BENS, *op. cit.*, p. 208.

(68) Map BZ 1/71, AG.

(69) DE BENS, *op. cit.*, p. 106-110.

Abteilung het nooit aangedurfd hebben de lektuurtoevoer van de soldaten aan te tasten.

De *Brüsseler Zeitung* werd tijdens haar ganse bestaan bijna dagelijks gedrukt. Pas vanaf mei 1944 schafte men de zondagsuitgave af. Het aantal pagina's verminderde in de loop der jaren. In het begin werd de *Brüsseler Zeitung* op acht bladzijden gedrukt, naar einde 1940 toe op zaterdag en zondag respectievelijk op tien en twaalf. 's Maandags verscheen de krant altijd op vier pagina's. Vanaf 1942 trad een gevoelige daling in : in juni kwamen alle nummers met acht kanten uit, behalve tien op zondag. Begin 1943 was de omvang van de krant gereduceerd tot vier bladzijden, niet alleen op maandag, maar ook op woensdag en vrijdag, en zes op dinsdag, donderdag en zaterdag. Als men de totalen per week bekijkt, bemerkt men een hoogtepunt van zestig bedrukte kanten in het vierde kwartaal van 1940, dat langzamerhand zou verschrompelen tot de helft van dat cijfer in september 1944.

Tijdens haar eerste twee verschijningsjaren had de *Brüsseler Zeitung* ook voor speciale nummers gezorgd, waarbij de krant dan tweemaal zo dik was als anders : over de Belgische brouwerijen, over de textiel- of meubelnijverheid, over de *Kölner* of *Leipziger Messe*. Ze verdwenen na 1942. Eveneens zo de extra-bladen die — twee pagina's dik — sensationeel nieuws brachten, zoals bv. de inval in de Sovjetunie. Maar dat soort berichten werd voor de Duitsers na El-Alamein en Stalingrad zeer zeldzaam en dus hoefden er geen extra-bladen meer. De papierschaarste had vooral voor gevolg dat het aandeel van het politiek-militair nieuws relatief groter werd, ten nadele van de propagandistisch minder belangrijke sport en economie, iets wat redakteur Robert Schmelzer openlijk betreurde⁽⁷⁰⁾. De prijs van de krant was omgekeerd evenredig met de dikte ervan. In juli 1940 kostte ze nog 1 frank, vanaf 15 maart 1943 werd dat 1,25 frank en op 12 juli 1944 werden het er twee⁽⁷¹⁾. Was de krant in augustus 1944 dus half zo dik als in 1940, ze was ook dubbel zo duur.

De oorzaken van het succes van de *Brüsseler Zeitung* bij de soldaten hebben we al aangeduid. Men kan zich afvragen welke weerklank de krant bij de burgerbevolking in België genoot. Het dagblad publiceerde tot 1944 geen lezersbrieven, behalve één keer toen een Duits soldaat in Brussel lovende woorden over had voor de militaire, kulturele en toeristische (= lokale) informatie⁽⁷²⁾. Tussen februari en april 1944 werden wel inzendingen afgedrukt, waarbij uitsluitend positieve brieven over de Duitse prestaties verschenen. Ze waren afkomstig uit verschillende hoeken van het Derde

(70) R. SCHMELZER, *Die politische Zeitung*, BZ, 1/2-7-44, p. 2.

(71) In Frankrijk kostte de krant doorlopend 2 Ffr., in Nederland (sinds december 1942) 12 1/2 cent. Voor de Duitsers in België kostte ze 10 *Reichspfennige*, in Duitsland 20. Aan een koers van 12 1/2 Bfr. = 1 *Reichsmark*, was de krant voor de Duitsers dus duurder, zeker voor zij die ze in Duitsland kochten.

(72) *Ein Soldat schreibt an die « Brüsseler Zeitung »*, BZ, 20-8-40, p. 5.

Rijk, Brussel, Luik of Antwerpen, en één keer uit Parijs, Brugge en Zuid-Italië. De doorsnee Belgische lezer diende waarschijnlijk gezocht te worden in Brusselse en Vlaamse en in mindere mate Waalse milieus van intellektuelen, handelaars en industriëlen, die in de eerste plaats de Duitse taal machtig waren en daarbij interesse betoonden voor de zeer verzorgde kulturele en economische rubrieken van de *Brüsseler Zeitung* ⁽⁷³⁾. Verschillende Antwerpse Vlaamse nationalisten behoorden tot de eerste lezers, want de redactie kreeg begin juli 1940 vanuit die hoek een aantal brieven om haar erop te wijzen dat het adres van haar gebouwen op de hoofding van de krant niet *Rue du Pont-Neuf* diende te zijn, maar wel *Nieuwbrugstraat*. Op 5 juli werd aan dat verzoek voldaan door ook de Nederlandse straatnaam af te drukken. Blijkbaar volstond dat nog niet, want op 8 augustus werd die vóór de Franse gezet. Binnenskamers maakten de redakteurs zich wel vrolijk over die gedetailleerde nationalistische oprispingen ⁽⁷⁴⁾.

Slechts enkele niet-gepubliceerde lezersbrieven zijn bewaard gebleven : één van een pastoor uit de omgeving van Aarlen die om belangstelling voor het lot van de Duitstaligen in dat gebied vroeg, echter zonder te overdrijven, omdat zo iets hun zaak meer zou schaden dan goed doen ; één van een Waalse oudstrijder van de Eerste Wereldoorlog, die zichzelf als een zachte sympatisant van Duitsland omschreef en een in de krant verschenen artikel over de strijd in Dinant in 1914 objektief in de beschrijving van de fouten van het Belgisch leger vond, maar te fanatiek pro-Duits in het geheel ; een verzoek van een vereniging van staatsagenten om een communiqué te publiceren waarin zij haar instemming betuigde met een bepaalde belastingsmaatregel van de sekretarissen-generaal ; een brief van een taalspecialist uit Brugge die de krant op een etymologisch verkeerde vertaling van een straatnaam wees ; een korrektie vanwege een rexist, die stelde dat de minuut stilte die op een meeting was gehouden niet, zoals de krant op 26 oktober 1942 had geschreven, voor de gevallen Waalse Oostfronters was voorzien, maar voor de overleden Staf De Clercq en dat het essentieel was die verbetering aan te brengen omdat de rexisten langs die weg wilden aantonen dat zij zich met de Vlamingen één voelden ; en een vraag naar steun vanwege een VNV'er uit Ganshoren die dreigde door zijn huisbaas aan de deur gezet te worden ⁽⁷⁵⁾. Hulpbeden kreeg de *Brüsseler Zeitung* trouwens meer, om mee bepaalde gijzelingen of deportaties te beletten. Anderen stuurden meestal slecht geïnspireerde en doorzichtige verklikkingen van medeburgers ⁽⁷⁶⁾. En natuurlijk waren er ook de anonieme dreigbrieven waarin de redakteurs voor agenten van Goebbels uitgescholden werden en erop attent gemaakt dat ze op de zwarte lijst stonden ⁽⁷⁷⁾. Zelfs al is dit alles te weinig om een volledig

(73) *Rapport d'expertise*, AG, p. 9-10.

(74) *Die Rue du Pont-Neuf -gleich schrieben die Flamen einen Brief an Sparing, jeder Mensch in Antwerpen nenne diese Gasse Nieuwbrugstraat- ...*, BZ, 32 juni.

(75) Map BZ 118/202, AG.

(76) BOCK, *op. cit.*, p. 40.

(77) H. TÖTTER, *Aufgabe und Ziel*, BZ, 1-7-43, p. 1-2.

beeld te geven, dan blijkt dat, zoals zo vaak, ook bij de *Brüsseler Zeitung* mensen zich uit angst, hoop, verdriet of haat, die meestal machteloosheid als oorzaak hadden, tot een krant wendden en haar daarmee een groter vertrouwen toekenden dan ze verdiende of meer macht dan ze had.

4. DE LENKUNG : MILITÄRVERWALTUNG EN BRÜSSELER ZEITUNG

Een krant is zelden een alleenstaand iets. Het belang van de studie ervan situeert zich in het feit dat ze meestal een bepaalde tendens, eigen aan een brede sociale groep, klasse of beweging, of zelfs een zeer kleine kern van politieke of economische machthebbers pleegt te verdedigen, als zodanig ook door de aanhangers van die tendens gelezen wordt en dus een spiegel kan vormen van bepaalde opvattingen bij een vrij afgelijnd deel van de bevolking. De *Brüsseler Zeitung* als onderdeel van een totalitaire persstructuur van het Derde Rijk zoals die in België werd ingeplant, ontsnapte natuurlijk niet aan die regel. En omdat de krant in een diktatoriaal systeem werd uitgegeven en dus moest weerspiegelen hoe de machthebbers zichzelf aan hun onderdanen willen presenteren, zouden we dit hoofdstuk hier kunnen besluiten met de simpele vaststelling dat de *Brüsseler Zeitung* een nationaal-socialistisch dagblad was. Maar omdat in het Derde Rijk onder Hitlers troon volop de *kalkulierte Chaos* woekerde, kunnen de zaken niet zo eenvoudig afgedaan worden.

Er was in de eerste plaats het doel waarvoor de krant gesticht werd. Op de voorpagina van het nummer van 1 juli 1940 legde von Falkenhausen vooral de klemtoon op haar informatieve rol voor de soldaten. Rudolf Sparing benadrukte op dezelfde plaats de duiding — *die tiefere Zusammenhänge* — die de krant aan de troepen wenste te geven. Tevens wees hij op een ander doel : bruggen slaan met de plaatselijke bevolking, haar de Duitsers leren kennen « zoals ze werkelijk waren » ⁽⁷⁸⁾. Een jaar later, vlak na de inval van de Duitse troepen in de Sovjetunie, specificeerde toenmalig hoofdredakteur August Haase die laatste taak : in het licht van de grote gebeurtenissen die plaatsvonden wilde de krant een « duider en bemiddelaar » zijn voor hen die paraat stonden, niet voor de twijfelaars ⁽⁷⁹⁾. In hetzelfde nummer stelde politiek redakteur Heinrich Tötter dat het ook de bedoeling van de *Brüsseler Zeitung* was de bevolking van het land, die tot dan enkel de korrupte democratische dagbladen had gekend, kennis te laten maken met de Duitse pers ⁽⁸⁰⁾.

(78) A. VON FALKENHAUSEN, *Geleitwort*, BZ, 1-7-40, p. 1 ; R. SPARING, *Unsere Aufgabe*, BZ, 1-7-40, p. 1-2.

(79) « *Deuter und Mittler* », A. HAASE, *Ins zweite Jahr*, BZ, 30-6-41, p. 1-2.

(80) H. TÖTTER, *Vom Schaffen der « Brüsseler Zeitung »*, BZ, 30-6-41, p. 3.

Men kan uit die verschillende uitspraken al een aantal besluiten halen. Ten eerste was het de *Militärverwaltung* in het begin blijkbaar vooral om de soldatenkrant te doen, iets wat eerder bleek uit de nadruk die zij legde op de verdwijning van *Die Westfront*. Sparing van zijn kant, en dus waarschijnlijk de stichters van de *Brüsseler Zeitung*, hechtten minstens evenveel belang aan de verspreiding onder de bevolking van het bezette land. Meteen kan opgemerkt worden dat de ideeën van Rienhardt voor zoiets wonderwel geschikt waren, vermits ook *Das Reich* als affiche voor het buitenland bestemd was. De kwaliteit van de *Brüsseler Zeitung* vond inderdaad veel weerklank en werd eenstemmig erkend ⁽⁸¹⁾. Maar de tekst van Haase doet, in 1941, vragen rijzen over het succes : naar hen die paraat staan moeten immers geen bruggen geslagen worden. Die liggen er al.

De *Brüsseler Zeitung* was natuurlijk gebonden aan de regels van de totalitaire pers. Maar gezien de vele bevoegdheidskonflikten zowel in het Derde Rijk als in het Duitse bestuur in België op dat vlak, was die binding wel problematisch. Zonder twijfel had de krant vanwege haar grote invloed op de soldaten en haar aanwezigheid in een door militairen geregeerd gebied, te doen met de *Wehrmachtpropaganda*, de propagandadienst van het leger. Die had niet alleen een zekere invloed in de *Propaganda-Abteilung* van bezet België, maar had vooral een eigen dienst in de persoon van Dr. Walter Hailer, *Oberkriegsverwaltungsrat* van de *Pressestelle* van het *Präsidialbüro* van de *Militärverwaltungschef*. Hailers bevoegdheid was officieel de censuur op de militaire berichtgeving, maar met de waarschijnlijke steun van Reeder die zich langzamerhand meer en meer van de door Goebbels' mannen beïnvloede *Propaganda-Abteilung* distantieerde, breidde hij zijn taak uit tot die van een soort perschef van de *Militärverwaltung*, die op alle aspecten van de Duitse bezetting zijn gedachten ging uiten. Daarmee riep hij natuurlijk nog een dienst van persbeïnvloeding in het leven.

Vanaf september 1941 zou Walter Hailer rechtstreeks meewerken aan de *Brüsseler Zeitung*. Sindsdien werd hij één van de voornaamste commentaarschrijvers van de krant over het binnenlandse politieke gebeuren, waarvoor hij trouwens een maandelijkse vergoeding kreeg. Men kan dus inderdaad van een regelrechte « samenwerking van het militair bestuur met de redactie » spreken. En omdat de Duitse ambassade in Brussel op goede voet leefde met de *Militärverwaltung*, waren er waarschijnlijk ook met haar geen problemen. Daarentegen wijzen enkele tekens op een « latent konflikt van de krant met het Propagandaministerie en andere censuurinstellingen » ⁽⁸²⁾. Verscheidene richtlijnen van de *Propaganda-Abteilung* werden door de *Brüsseler Zeitung* niet opgevolgd : over het herderlijk schrijven van kardi-

(81) *Well edited and well presented, Belgium basic Handbook, part II : post-Invasion*, p. 105 ; *extremely well done*, W. UGEUX, *The press under occupation, in Belgium under occupation*, New-York, 1947, p. 123.

(82) *Der Zusammenarbeit der Militärregierung mit der Redaktion ... der latente Konflikt der BZ mit dem Propagandaministerium und andere Zensurstellen*. Schriftelijk antwoord van Dr. Heinrich Tötter op onze vragen, 13 juni 1980.

naal Van Roey van 21 maart 1943 i.v.m. de opeising van de kerkklokken, was alle commentaar verboden, maar de krant hield zich daar niet aan; het protest van de primaat tegen de geallieerde luchtaanvallen in 1944 kwam echter nauwelijks aan bod, daar waar de *Propaganda-Abteilung* om grote aandacht gevraagd had; de aanstelling van rijkskommissaris Grohé in juli 1944 werd wel besproken, ondanks een verbod daarop; en aan de verspreiding van het V-teken als symbool van de Duitse overwinning, wat de *Propaganda-Abteilung* ook eiste, heeft de krant nooit meegedaan⁽⁸³⁾.

Moelijkheden tussen beide lijkt een logische konklusie als men bv. weet dat de *Brüsseler Zeitung* openlijk steun verleende aan het VNV en de activiteiten van de DeVlag op politiek vlak volledig verzwegen tot half 1943, daar waar laatstgenoemde vereniging ruime steun genoot vanwege de *Propaganda-Abteilung*⁽⁸⁴⁾. Via haar *Berliner Schriftleitung* kreeg de krant daarbij waarschijnlijk de meeste kopij van de diensten van Otto Dietrich, Goebbels grote rivaal in zijn eigen ministerie⁽⁸⁵⁾. En hoe Max Amann zijn uitgaven tegen de *Reichsminister* verdedigde, hebben we al eerder vermeld. De grotere vrijheid die hij ervoor opeiste, blijkt in het geval van de *Brüsseler Zeitung* o.a. uit de manier waarop de krant in 1941 en 1942, toen alle Belgische dagbladen de regering in Londen doodzwegen, commentaren bleef geven op de toespraken van de ministers op de BBC⁽⁸⁶⁾. Geen wonder dus dat in het nummer van 30 juni 1941 wel felicitaties verschenen van von Falkenhäusen, Dietrich en Amann, maar niet van Goebbels.

Toch zou het verkeerd zijn te geloven dat de *Brüsseler Zeitung* getuigde van een grotere objectiviteit dan de andere kranten. Als ze de Belgische regering niet doodzwegen, dan was dat om ze te blijven aanvallen, en als ze toch commentaar gaf op Van Roey's herderlijke brief van 21 maart 1942, dan klonk die uiterst negatief. Het enige wat de *Brüsseler Zeitung* deed verschillen van andere kranten was de grotere autonomie die ze genoot en waarmee ze zelf kon beslissen waar, wanneer en tegen of voor wie ze haar nationaal-socialistische pen zou richten. Dat leidde natuurlijk tot conflicten met de meer op dwangmaatregelen afgestemde diensten van Goebbels, maar ook tot een beter geïnspireerde propaganda in een hoogstaander kader. Het niet meedoen aan de belachelijke campagne rond de Duitse overname van het V-teken getuigde daarvan.

(83) DE BENS, *op. cit.*, p. 525-530.

(84) A. DE JONGHE, *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944)*, dl. 2, in *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, IV, 1976, p. 62-63.

(85) Van Dietrich verschenen in de vijf jaargangen van de BZ evenveel hoofdartikels, van Goebbels twee. Karl Scharping, *Stableiter* van Dietrich, schreef regelmatig in de BZ. Bij een andere *Stableiter* van Dietrich, Helmut Sundermann, waren enkele redacteuren te gast op 27 juli 1940. Cfr. *Hinaus mit Lügen-Reuter*, BZ, 29-7-40, p. 1-2.

(86) Natuurlijk werd nooit expliciet gezegd dat die toespraken op de BBC waren uitgezonden, maar vermits het meestal om boodschappen voor de bevolking van het bezette land ging, kon iedereen dat er wel uit opmaken. Onrechtstreeks erkende de BZ daarmee natuurlijk de grote luisterdichtheid van de Britse radio, wat nogmaals de vrij realistische propagandakoers onderstreept die door de krant werd gevolgd.

Die grotere vrijheid moet niet overdreven worden. De *Militärverwaltung* maakte ruim gebruik van de mogelijkheden die een Duitse krant voor haar bood. De *Brüsseler Zeitung* werd spoedig haar officiële spreekbuis. N.a.v. de ordonnantie van 18 juli 1940, die de regering de toegang tot het land verbood, schreef Reeder al dat de krant « op verheugende wijze steeds meer het toonaangevend orgaan in België en Noord-Frankrijk wordt en de houding van de Belgische en Noordfranse pers op essentiële punten beïnvloed ». Haar stellingname op de ordonnantie was *in gelijkaardige vorm* ook in de Belgische pers verschenen ⁽⁸⁷⁾. De *Brüsseler Zeitung* bleek snel een evenwaardig instrument van persbeïnvloeding in het bezette land te zijn als DNB, Belgapress, andere agentschappen of de instructies van de propagandadiensten, en werd er in één adem mee vernoemd ⁽⁸⁸⁾. Terecht kon von Falkenhausen in zijn jaaroverzicht aan het OKH schrijven : « Een bijzondere plaats neemt de hier verschijnende Duitstalige *Brüsseler Zeitung* in, die, inhoudelijk zeer goed opgesteld, als spreekbuis van de *Militärverwaltung* ook voor andere kranten richtinggevend werkt. Bij gelegenheid bleek het nuttig bepaalde vragen, die, wanneer ze door de Belgische pers zouden opgeworpen zijn, deze de verdenking van afhankelijkheid zouden op de hals gehaald hebben, via de *Brüsseler Zeitung* in het debat aan te brengen en ze dan zonder verdere tussenkomst door de Belgische pers te laten overnemen. Zo werkt de *Brüsseler Zeitung* zeer goed als middel van de algemene persoriëntering van dit gebied ⁽⁸⁹⁾ ».

Over de bedoelingen van de *Militärverwaltung* met de *Brüsseler Zeitung* kan dus weinig twijfel bestaan. Daarbij is zo'n spreekbuis in een totalitair systeem altijd integraal : t.o.v. de lezer kan een semi-officieel dagblad zich nooit veroorloven soms wel, andere keren niet de stem van haar meester weer te geven, omdat dit tot verkeerde interpretaties zou kunnen leiden. De *Pravda* wordt immers nergens zo grondig gelezen als in Washington. Een typisch voorbeeld hiervan was een incident in juli 1940, waarbij het DNB een verkeerd bericht aan de *Brüsseler Zeitung* had doorgeseind over de toekenning van een verregaande autonomie aan de Bretoenen. Hoe kort de mededeling ook was, een aantal Vlaamse nationalistenv hadden ze blijkbaar gelezen en zich in een klassieke reactie van « waarom zij wel en wij niet » tot

(87) Die BZ, die erfreulicherweise immer mehr das massgebende Organ in Belgien und Nordfrankreich wird und die Haltung der belgischen und nordfranzösischen Presse im wesentlichen Punkte beeinflusst ... in ähnlicher Form auch in der belgischen Presse erschienen, TB Reeder 7, 4 augustus 1940 (GRMA, T-501, 102, 801).

(88) TB der Propaganda-Staffel B beim Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich für die Zeit von 1 bis 31 Aug. 1940 (GRMA, T-77, 983, 4473723).

(89) Eine besondere Stellung nimmt die hier erscheinende deutschsprachige « Brüsseler Zeitung » ein, die, inhaltlich sehr gut aufgemacht, als Sprachrohr der Militärverwaltung auch für die andere Zeitungen richtunggebend wirkt. Gelegentlich erschien es zweckmässig, bestimmte Fragen, die, durch die belgische Presse angeschnitten, diese in der Verdacht der Hörigkeit hätten bringen müssen, durch die « Brüsseler Zeitung » in die Debatte zu werfen und dann ohne weiteres Zutun von der belgischen Presse übernehmen zu lassen. So wirkt die « Brüsseler Zeitung » sehr günstig als ein Mittel der allgemeinen Pressesteuerung des Befehlsvereiches (Jahresbericht der Militärverwaltung, 15 juli 1941 (GRMA, T-501, 104, 856)).